

Науmkіна С. М., д.політ.н., професор (Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського), м. Одеса).

НОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ: ВІДПОВІДНІСТЬ ЧИ СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ?

Аксіоматичним є твердження, що кожне суспільство має ту науку, яку воно хоче мати та яку дозволяє своїм ученим розвивати. Яке суспільство, така і його наука про суспільство.

Зауважимо, що все освічене товариство добре усвідомлює, що ліміт на помилки вичерпано не тільки у влади, але й у нас, науковців, бо може статися ситуація, як у за прикладом відомому українському прислів'ї – «... тікав від вовка, а впав на ведмедя».

Ми пережили вже той переломний час, який випав країні в цілому і науці, зокрема, наприкінці минулого століття, пережили шквальний вогонь критики на адресу вищої школи / в більшості випадків – обґрунтованої /. Проте ступінь радикальності критики не завжди була адекватним і відгуки її надмірності виявляються і зараз в таких негативних «експериментах» вищої школи, як об'єднання всіх кафедр соціально-гуманітарного циклу в одну, значне зменшення кількості годин цього циклу на користь спеціальних дисциплін, відміна контролю знань і так далі. Причин тому, зрозуміло, багато, причому, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Однак ми вважаємо, що зараз саме від нас, викладачів, залежить майбутнє не тільки освіти, науки, але і країні в цілому. Нам дуже подобаються слова Ліни Костенко, які доречно застосувати і до сучасної ситуації, кажучи про наш з вами вибір: «Було нам важко, і було нам зле і західно, і східно, було по-різному. Але нам не було негідно».

Сьогодні, як ніколи раніше, Україна потребує кваліфікованих кадрів, високопрофесійних фахівців, які можуть і повинні допомогти позбавити країну від глибокої кризи у всіх сферах життя – економіки, політики, освіти тощо. Нас, фахівців вищої школи, хвилюють проблеми саме освіти, які в сукупності з іншими, знищують країну в прямому сенсі. Настав час докорінно змінити вектор співпраці – влада має зрозуміти, що освіта і наука – це підґрунтя її розвитку. Натомість, на превеликий жаль, останні події в нашій країні засвідчують зворотний процес. Складається враження, що наука є головним ворогом та винуватцем усіх перешкод щодо розвитку суспільства. Насамперед, відбувається перекидання бюджетних проблем на університети під гаслом їх автономізації, що в реальній площині загрожує зведенню освіти до рівня професійно-технічної (і це у кращому випадку).

Зазначимо, що в усіх розвинених країнах світу відбувається подальша модернізація вищої школи, відповідно до суспільного і економічного розвитку, при цьому прогрес цих країн зумовлюється науковими і технологічними досягненнями системи вищої освіти, науковці користуються повагою як громадськості, так і політиків найвищого рангу.

У той же час не завжди креативне осмислення чужого, навіть і передового досвіду, створює ряд серйозних перешкод для розвитку вітчизняної науки і освіти. Враховуючи це доганяюче положення, перенесення західних стандартів на наш ґрунт є неминучим процесом, та все ж до цього варто відноситися дуже обережно. Сьогодні у нас накопичений свій досить вистражданий досвід, аби не займатися простим плагіатом відносно розвитку науки на Заході. Відомий американський історик і соціолог Стівен Коен підкреслював, що жодна політична система, жодна ідеологія, жодна галузь наукового знання не може бути стабільною і досконалою, якщо не є народженою в цій самій державі, на його ґрунті як результат власної політичної культури. Інакше «завжди знайдеться ескімос, який дає вказівки жителям тропіків, як їм поводитись під час спеки» / Олесь Гончар /. Безумовно, будь-яка галузь знання народжується із зіткнення з іншими парадигмами і традиціями, в результаті критичного переосмислення ідейної спадщини минулих епох, «чужого» досвіду і, найголовніше, власного менталітету.

На великий жаль, принцип єдності науки і навчання, що був проголошений як базовий у світовій і, зокрема, вітчизняній системі освіти, для нашої країни дотепер залишається лише мрією і бажанням його реалізації. Діяльність наукових підрозділів у вищій школі визначається далеко не завжди позитивними тенденціями, серед яких варто виділити такі :

- перетворення вищої школи України з регіонального на національний науковий комплекс;
- скорочення бюджетних асигнувань, поширення платного навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ) в інтересах освіти та науки;
- зниження якості резервів та відтворення наукового і науково-педагогічного персоналу (погіршення умов роботи аспірантів та докторантів, розвал системи студентської науково-дослідної роботи);
- падіння престижу викладацької діяльності та рівня заробітної плати порівняно з іншими професіями;
- збільшення кількості науково-педагогічних співробітників, які поряд зі своєю головною роботою, виконують й іншу, не пов'язану з науковою чи викладацькою діяльністю.

Означені тенденції є підтвердженням того, що розвиток освітньо-наукової сфери в нашій країні не є державним пріоритетом. На думку експертів, вища школа потребує серйозної державної підтримки, яка б сприяла процесу виходу із глибокої кризи. Зазначимо, що пряма фінансова допомога з державного бюджету є незначною і не ефективною. Необхідно

орієнтуватися, на нашу думку, насамперед, на регіональні джерела і активне залучення вищої школи до вирішення місцевих проблем, а також на використання власних резервів.

Спеціалісти вважають, що переважна більшість сучасних систем вищої освіти належить до централізованих, тобто державі належать економічні чи політичні важелі управління ВНЗ. Так, в Європі високою централізацією і громіздкими бюрократичними структурами вирізняються системи вищої освіти Франції (Міністерство освіти цієї країни налічує понад 6000 штатних працівників), Італії, Швеції, всіх постсоціалістичних країн.

Занадто централізовані системи вищої освіти Японії, Тайваню, Південної Кореї, Сінгапуру. На протилежному полюсі майже повністю децентралізована система вищої освіти США, де уряд практично не втручається, навіть, у надзвичайно важливі питання академічного життя. Втім, це не заважає освітній системі цієї країни посідати одне з найкращих місць за рейтингом у світі, свідченням чого є не лише високі наукові відзнаки вченим США, а й досить велика кількість іноземних студентів та аспірантів, які намагаються за будь-яких умов вступити у ВНЗ США.

Окрему групу становлять федеративні системи вищої освіти (Канада, Німеччина, Індія). Наприклад, кожна з 16 земель Німеччини має власне Міністерство освіти, що керує всіма закладами на своїй території.

Світова практика засвідчила, що максимальна ефективність систем освіти в країнах, що перебувають на стадії переходу до інформаційного суспільства, реалізується не у випадку застосування одного із двох граничних способів впливу на них (жорстокого державного чи м'якого ринкового), а при використанні проміжного варіанту, конкретні характеристики якого визначаються умовами цієї країни.

Так, наприклад, у ХІХ ст. в Англії сформувався утилітаристський підхід до університетської освіти, принципи якого сформували англійські вчені І. Бентам та Дж. Мілль. Вони вважали, що справжня цінність вищої освіти вимірюється її практичною корисністю, здатністю задовольняти певну практичну мету. Такий підхід до вищої освіти сформував уявлення щодо необхідності покращення умов життя і виробництва саме через посередництво освіти. Відомо, що забезпечення високого рівня знань у галузі комерції, морському сервісі, промисловості, сільському господарстві та інших сферах людської діяльності може стати підґрунтям для розв'язання багатьох наявних проблем.

Зазначимо, що видатні мислителі минулого обґрунтовували необхідність поєднання «чистого» знання (спеціального), прикладного й гуманітарного. Так, Ф. Клейн, Л. Гумбольдт, В. Гайденберг обстоювали думку щодо необхідності викладання, наприклад, на природничих спеціальностях університетів гуманітарних наук, оскільки природничі науки можуть скористатися досягненням гуманітарної освіти; вони радили вивчати

давньогрецьку натурфілософію як джерело, що поєднує в собі вчення про матеріальну і духовну реальність тощо [1].

Б. Рассел закликав не звужувати предметну сферу викладанням наукових дисциплін, не обмежувати спеціальну освіту лише вузькофаховими заняттями, оскільки «вузькоутилітарна концепція освіти ігнорує необхідність виховання в людині, поряд з розвитком її здібностей, будь-яких прагнень» [2, с. 104].

Напрями реформування вищої освіти мають адекватно враховувати процеси соціально-політичних і економічних трансформацій світу в цілому, країни – зокрема [3].

Сучасний японський дослідник Йоширо Канемацу вважає, що будь-яка система освіти виконує дві функції: навчання та соціального відбору. В першому випадку мова йде про здобуття знань, умінь, формування характеру; у другому – про розподіл за різними професійними та суспільними стратами. Й. Канемацу зазначає, що школа повинна ефективно здійснювати обидві функції.

У сучасних умовах потрібна людина, здатна пристосуватися до швидкозмінних умов життя, що передбачає широке коло знань, навички вчитися безперервно, вміння «сценарно» мислити. Звідси поряд з принципом неперервності освіти повинна бути задіяна фундаменталізація, гуманітаризація, універсалізація, гнучкість, інформатизація тощо. Необхідно відмовитися від вузькопрофесійного підходу до підготовки спеціалістів і поєднувати в навчальному процесі глибину знань і культуру мислення, які дозволяють швидко опанувати практично будь-яку спеціальність.

Суперечки між «фізиками» і «ліриками» не є новими для останніх десятиліть. Натомість провідний досвід розвинених країн уже давно довів справедливість і необхідність їх нерозривного союзу. Що ж ми маємо у цьому напрямку сьогодні в нашій країні? Зазначимо, що новий Закон «Про вищу освіту» не тільки не наблизив нас до європейських стандартів, а відкинув далеко назад, скасувавши нормативний статус викладання гуманітарних дисципліни, тобто не надав їм статусу рекомендованої дисципліни першого блоку в системі вищої освіти.

Як слушно зауважує Василь Деревінський, «приходячи до керма, політсили України традиційно ігнорують гуманітарні виклики часу», що, безумовно, зашкоджує трансформації суспільства через брак ефективної комунікації між владою та громадськістю [4, с. 14].

Вважаємо, що удосконалення вітчизняної системи вищої освіти має відбуватися в межах загальнодержавного курсу на захист національних інтересів та нацбезпеки України, що передбачає, насамперед, комплексну стратегію впровадження гуманітарної політики в усіх сферах життя (освітню, наукову, ідеологічну, конфесійну, етнічну, інформаційно-культурну тощо). Зосередження уваги держапарату переважно на економічних питаннях та ігнорування гуманітарної складової соціуму ведуть до деконсолідації,

мовних непорозумінь, соціокультурних суперечностей, міжрелігійних та міжрегіональних протистоянь. Уже цитований нами В. Деревінський підкреслює, що «будь-які зміни та реформи в суспільстві можуть бути успішними за умови їх відповідності світогляду й ціннісним орієнтаціям більшості громадян» [4, с. 14]. Саме освітня галузь, взаємодіючи з іншими складовими гуманітарної політики, спроможна бути рушієм становлення повноцінної спільноти. І тому безпосереднє ігнорування таких наук, як філософія, політологія, соціологія та інших, є не тільки неправильним, а й шкідливим фарсом у цей переломний момент державобудівництва. Такі «новації» повинні, начебто, ліквідувати «баласт» у навчальному процесі та наблизити українську освіту до європейських стандартів. Натомість, на думку Євгена Перегуди, «щоб покращити якість навчального процесу в Україні, Міністерству освіти і науки України варто більш уважно вивчити європейський та американський досвід викладання гуманітарних і суспільних наук у технічних вишах» [5, с. 32].

Крім того, цитований науковець, посилюючись на європейський досвід, розподіляє гуманітарні та суспільні науки. До кола останніх зараховують політологію, соціологію, подекуди історію та деякі інші. Ідеологія вищої, зокрема технічної, освіти на Заході не лише не обмежується профільною складовою і не відкидає гуманітарні та суспільні науки, а вважає їх передумовою і підґрунтям здобуття освіти. Таким чином, прагнення скасувати чи, принаймні, скоротити викладання гуманітарних та суспільних наук і посилатися при цьому на світовий досвід, м'яко кажучи, не витримує критики. На Заході добре розуміють роль суспільних предметів у формуванні профільних фахівців. А намагання української влади вирішити кон'юнктурні проблеми бюджетного дефіциту за рахунок гуманітаріїв та суспільствознавців загрожує подальшим зростанням прірви у технологічному розвитку між Україною та цивілізованим світом, обмежує можливості адаптації молодого покоління, яке завжди було і повинно бути активним учасником трансформаційних змін у державі.

Нарешті, держава повинна усвідомлювати, що відсутність державницької позиції у викладанні суспільно-політичних дисциплін, активної просвітницько-політичної діяльності може призвести до таких наслідків, як нерозуміння молоддю політичних процесів у державі та світі, розширення зони відчуження між владою та громадянами, поширення сепаратистських ідей та поглядів, що унеможливить подальший європейський розвиток України.

Змінюються часи, змінюються обставини. Чи можна продовжувати розглядати соціально-гуманітарний цикл лише як інструментарій «програмних документів»? Невже і в нових умовах є шанс знову відродити гібрид світогляду і науки, що вже неодноразово змагалися імплементувати нашій країні. Тут, думається, доречно привести образний вислів ще у

радянські часи відомого філософа І. В. Бестужева-Лади про те, що між наукою як суворо систематизованою галуззю наукового знання з відповідними критеріями і вимогами і наукою в сенсі системи поглядів / світогляду/, теорії, учення така ж істотна різниця, як між секретарем Центрального Комітету і секретарем-друкаркою.

У зв'язку з цим, думається, вельми доречним і раціональним було б відновлення інститутів, курсів, як завгодно їх можна назвати, підвищення кваліфікації викладачів. Відміна їх, а потім відновлення в скороченому варіанті, на мій погляд, – це не лише труднощі фінансового порядку, але, на жаль, державницька стратегія. Як тут не пригадати Гоголівського персонажа з «Ревізора»: «Не приведи господь служити у науковій частині. Усяк вважає себе вченим, а грошей так ніхто і не дає»...

Багато проблем різного рівня вирішувалися б значно швидше і ефективніше, якби в державі була налагоджена координація політологічних наукових досліджень. Крім того, доцільним мені бачиться і створення регіональних центрів, наділених правом координації наукових досліджень і видання науково-методичної і учбової літератури.

Матриця гуманітарної освіти, збудована на фундаменті ліберальної демократії, повинна співвідноситися з певним рівнем розвитку культури суспільства. В зв'язку з цим доречно нагадати про сумний досвід впровадження в радянській вищій школі принципів лібералізму в 30-і роки, коли надана студентам свобода вибору у відвідуванні лекцій дуже швидко була розтлумачена ними як свобода їх невідвідувань. Перетворення «свободи для» в «свободу від», взагалі – то кажучи, є звичайним наслідком соціальних трансформацій в умовах кризи або недостатньої зрілості певної системи культурних цінностей.

Отже, нова освітня парадигма у всіх галузях наукового знання, і перш за все в політичній науці, – це поліконцептуальність, альтернативність, методологічний плюралізм, міждисциплінарний підхід. Це не трансляція соціального досвіду і не лінійний розвиток. Плюралізм, варіантність і альтернативність – важливі базові принципи нової моделі розвитку – моделі XXI століття.

1. Кун Т. Структура наукових революцій. – 2-е изд-во / Т. Кун. – М.: Прогресс, 2007. **2.** Рассел Б. Искусство мыслить / Б. Рассел. – М.: Интеллект книги, 2011. – 167 с. **3.** Булкін І. А. Фінансування досліджень та розробок по пріоритетним напрямкам розвитку науки та техніки в Україні / І. А. Булкін // Наука та наукознавство. – 2010. – № 4. – С. 29–36. **4.** Деревінський В. Гуманітарні виклики для освіти й міністерства / Василь Деревінський // Український Тиждень. – 2015. – № 5 (377). – 6–12 лютого. – С. 14–17. **5.** Перегуда Є. Про нерозривність союзу фізиків і ліриків / Є. Перегуда // Український Тиждень. – 2015. – № 8 (380). – 27 лютого – 5 березня. – С. 14–17.